

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ ТА РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСІВ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

doi: 10.12958/2227-2631-2023-2-48-72-82

Наталія Коваленко,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

Українська фразеологія як наука має ґрунтовні напрацювання і здобутки, що підтверджено чималою кількістю робіт, присвячених проблемам творення, етимології, семантики, варіативності та поширення фразем, які функціонують у народному мовленні.

Актуальність обраної теми дослідження, зокрема необхідність аналізу семантичних рядів на позначення процесів пам'яті загалом і запам'ятовування зокрема, пов'язана з потребою вивчення можливостей номінації розумової діяльності людини й пов'язаних із цим емоцій, актуалізованих у складі фразеологічних одиниць сучасного українського літературного та говіркового мовлення.

Одними з найбільш інформативних фразеосемантичних полів є «Розумові здібності людини», «Мислення» і «Мовлення», оскільки людина від найдавніших часів постійно пізнавала себе і продовжує досліджувати й аналізувати свої здатності, можливості.

У статті за допомогою семантичного та психолінгвістичного аналізу схарактеризовано можливості фразеологізмів у реалізації розуміння носіїв говірок процесів пам'яті людини, їхні особливості; зокрема визначено основи образності та метафоричності значень фразеологізмів на позначення таких процесів пам'яті: 'пам'ятати' (як довготривалий процес), 'запам'ятати', 'запам'ятовувати', 'надовго запам'ятати', 'дуже добре пам'ятати', 'змусити запам'ятати', їх територіальне представлення. Матеріалом слугували фразеологічні словники українських говірок та опубліковані тексти зв'язного діалектного мовлення з різних територій України, а також записи авторки з території подільських і суміжних говірок.

В аналізованих виразах смисловим центром є сприймання процесу довготривалої пам'яті як дій фізичної роботи (*держати, тримати*). Спостережено лексикографічне і психолінгвістичне відображення розуміння людини того, що для запам'ятовування потрібно докласти чималих зусиль, напружити мозкову діяльність та ін. Вербальна комунікація підтверджує уявлення мовців про місце зберігання здобутої інформації (довго чи недовго) у голові, тому і наративи,

і лексикографічні праці фіксують фразеологізми з образним конкретизатором *голова*. Компонентами аналізованих фразеологізмів семантичних рядів є іменники *розум, тямка, сама*, дієслова *зарубати, вдовбати, вбити, запечатати, тримати, втовкти* та ін.

Ключові слова: говір, діалект, пам'ять, фразеологічна одиниця.

The topicality of the chosen research topic, in particular, the need to analyze semantic series to indicate the processes of memory in general and memorization in particular, is connected with the need to study the possibilities of nomination of human mental activity and related emotions, actualized in the composition of phraseological units of modern Ukrainian literary and dialect language.

In the article, with the help of semantic and psycholinguistic analyses, the possibilities of phraseological unit in the implementation of the understanding of human memory processes, their features by dialect speakers have characterized; in particular, the bases of figurativeness and metaphorical meaning of phraseological units for the following memory processes have been determined: «*пам'ятати*» (as a long-term process), «*запам'ятати*», «*запам'ятовувати*», «*надовго запам'ятати*», «*дуже добре пам'ятати*», «*змусити запам'ятати*», their territorial presentation. Phraseological dictionaries of Ukrainian idioms and published texts of connected dialect speech from various territories of Ukraine, as well as the author's records from the territory of Podillia and neighboring dialects served as a material for the research.

In the analyzed expressions, the semantic center is the perception of the process of long-term memory as the actions of physical work (*держати, тримати*). The lexicographic and psycholinguistic reflection of a person's understanding of the fact that it is necessary to make considerable efforts to memorize, to strain brain activity, etc., was defined. Verbal communication confirms the speakers' idea of the place of storage of acquired information (long or short-term) is in the head, therefore both narratives and lexicographic works record phraseological units with the figurative concretizer *голова*. The components of the analyzed phraseological units of the semantic series are the nouns *розум, тямка, сама*, the verbs *зарубати, вдовбати, вбити, запечатати, тримати, втовкти*, etc.

Key words: dialect, dialectal language, memory, phraseological unit.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Національно-культурна значущість фразеологізмів полягає в широких можливостях цих одиниць передавати комплекс уявлень

носії мови про фізичний і психічний стан людини, її поведінку, моральні принципи, стереотипи та ін. Фразеологічні одиниці дуже точно й образно відбивають уявлення етносу, зокрема про те, які особливості пам'яті людини характеризують. Наявність оцінного компонента в значеннях фразеологічних одиниць дає змогу позначити особистісне ставлення до ситуації, яку номінують висловленням.

Фіксація та опис семантики, структури, діалектологічності фразеологізмів з усіх ареалів української мови залишається важливим і невідкладним завданням лінгвістів з огляду на існування великої кількості мовних і позамовних чинників, здатних впливати на фразеосистему етносу.

Необхідність аналізу семантичних рядів на позначення процесів запам'ятовування пов'язана з актуальними проблемами вивчення та осмислення мовної картини світу етносу загалом, можливостей пам'яті людини й пов'язаних із цим емоцій, актуалізованих у складі фразеологічних одиниць зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська фразеологія як наука має ґрунтовні напрацювання і здобутки, що підтверджено чималою кількістю робіт, присвячених проблемам творення, етимології, семантики, варіативності та поширення фразем, що функціонують у народному мовленні.

Про напрями розв'язання теоретичних проблем у фразеології, обґрунтування методології і принципів у систематизації та описі фраземікону української літературної мови й діалектного мовлення йдеться в працях М. Алефіренка, Н. Бабич, М. Грицака, М. Демського, А. Івченка, Л. Скрипник, Ю. Прадіда, В. Ужченка та ін. Науковці переконані у важливості комплексних досліджень, у яких поєднано структурно-значеннєвий аналіз фразеологізмів, ураховано їхні функціональні особливості та семантичну організацію, контекстуальні різновиди.

У діалектній фразеології характеристики розумових здібностей, мовленнєвих і мисленнєвих процесів описані на рівні систем говірок і в діахронії, і в синхронії (Н. Романюк, В. Ужченко, Д. Ужченко, Г. Добролюжа, А. Івченко, М. Олійник, Г. Ступінська та ін.).

Українська фразеографія говірок представлена окремими словниками й опублікованими фрагментами словників діалектної фразеології таких говірок: східноpodільських (М. Доленко), західноpodільських і південноволинських (Н. Коваленко), буковинських (Н. Руснак), бойківських (М. Матіїв), волинських (Н. Кірілкова), лемківських (Н. Вархол, А. Івченко, Я. Битківська, Г. Ступінська), центральнослобожанських (О. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон, А. Івченко, А. Сагаровський), східнослобожанських і степових говірок Донбасу (В. Ужченко, Д. Ужченко), нижньонаддніпрянських (В. Чабаненко), західнополіських (Г. Аркушин, З. Мацюк), середньополіських (Г. Добролюжа). Усі ці матеріали підтверджують

багатство фразеології української мови, а словники окремих регіонів підштовхують до підготовки великого фразеологічного словника української мови тлумачного типу, у якому було б найповніше представлено фразеосистему національної мови.

Розуміння механізмів пам'яті людини та його реалізація фразеологічними засобами залишається найменш дослідженим. Н. Руснак у монографії «Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок» визначила, що інтенсивність інтелектуальної діяльності носіїв говірки в момент комунікації виявляється в таких дієсловах: *памй'а'тайу*, *памй'е'тайу*, *припомн'айу*, *згаду'ю*, *дужн' помн'у* та ін. (Руснак, 2009, с. 115 – 116). Н. Венжинович, досліджуючи фраземіку української мови в когнітивному та лінгвокультурологічному аспектах, описала фразеозначення 'думати', 'не думати', 'уявляти', 'пам'ятати', 'забути', 'втрачати здатність мислити, пам'ятати' та виявила явища варіативності, полісемії, синонімії й антонімії з позицій антропоцентризму (Венжинович, 2018). Г. Ступінська дослідила реалізацію понять 'добре запам'ятати', 'забути', 'раптово згадати', 'важко пригадати' (Ступінська, 2000, с. 154) на матеріалі фразеології лемківських говірок, що важливо для всебічного вивчення ареальної фразеології української мови.

Особливо інформативними для лінгвістичного аналізу є матеріали лексикографічних праць, тексти живого територіального мовлення, що засвідчують усі аспекти розуміння й усвідомлення людиною механізмів мислення.

Мета статті – виявити й проаналізувати семантику й компонентний склад фразеологізмів у реалізації розуміння носіїв українського говіркового мовлення процесів мислення, пов'язаних із запам'ятовуванням. Завдання – визначити основи образності та метафоричності значень фразеологізмів на позначення процесів 'пам'ятати' (як довготривалий процес), 'запам'ятати', 'надовго запам'ятати', 'змусити запам'ятати'. Матеріалом дослідження послуговували фразеологічні словники українських говірок та опубліковані тексти зв'язного діалектного мовлення з різних територій України, а також записи авторки під час експедицій з території подільських і суміжних говірок.

Методи дослідження. Методика дослідження лінгвістичних даних, здійснених на матеріалі фразеологічних одиниць діалектного мовлення, є системою дослідницьких етапів, спрямованих на виявлення смислових можливостей фразем, особливостей поєднання їхніх компонентів у творенні образності, рис діалектологічності та ін.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування не тільки лексикографічних даних, а й матеріалу, поданого в ілюстраціях до словникових статей. На особливу увагу заслуговують великі тексти-розповіді від носіїв говірок, опублікованих окремими збірками – ґрунтовний і достовірний матеріал для вияву народних

образних вторинних номінацій, їх трансформацій, семантичних різновидів, діалектних рис.

Виклад основного змісту. Одними з найбільш інформативних фразеосемантичних полів є «Розумові здібності людини», «Мислення» та «Мовлення», оскільки людина від найдавніших часів постійно пізнавала себе і продовжує досліджувати й аналізувати свої здатності та можливості. Мовні одиниці цих полів є одними з найдавніших за походженням і найбільш уживаними носіями української мови.

Психологи виокремлюють кілька процесів пам'яті людини: запам'ятовування, збереження, відтворення, забування. За допомогою процесу запам'ятовування відбувається введення нової інформації (образів сприймання, уявлень, думок, переживань) у пам'ять і закріплення в ній шляхом пов'язування нового з набутим раніше (Степанов, Фіцула, 2006, с. 135). Дослідники визначили, що цей процес починається в короткотривалій пам'яті й завершується в довготривалій. Важливо, що завдяки запам'ятовуванню відбувається нагромадження і закріплення нових знань, які збагачують досвід людини (Там само, с. 139).

Аналіз семантичних рядів на позначення процесів пам'яті пов'язаний із дослідженням вербальних виявів уявлення та емоцій, актуалізованих у складі фразеологічних одиниць сучасного українського говіркового мовлення, національних специфічних уявлень про життя людини.

За досліджуваними матеріалами виокремлюємо такі фразеосемантичні ряди: 'пам'ятати (довготривалий процес)', 'дуже добре пам'ятати', 'запам'ятати', 'запам'ятовувати', 'змусити когось запам'ятати'.

Мовна особистість діалектоносія-інформанта, його мовленнєва вправність і бажання повідомити раніше отриману інформацію, намір продовжувати спілкування, реалізується в так званих конструкціях покликання. У різних говірках української мови спостерігаємо діалектні відмінності на рівні фонетики, наприклад: в українських говірках Підляшшя – *бра'ти / то та'к'ійі накла'дал'і постолі / і та'ко зашн'уровл'увал'і / о ту 'тойе намен'тайу* (Аркушин, 2007, с. 212); центральноподільських – *ше йа памй'тайу / во'на то гор'биста та п'лошча / с'тали ўже за'сел'увати / ўже ра'н'іш'і п'лошч'і зан'і'мали / йа памй'тайу шо рос'казували / шо ў'двац'іт' диў'йатому 'роц'і / шо 'дали п'раво пере'сел'уватис'а ў 'других м'іс'ц'ах* (ВГХ, 2019, с. 218); гуцульських – *та вучи'в'істу ху'діли // шо йа 'памн'ітайу ху'діли* (ГУМ, 1977, с. 219).

Прикметною рисою текстів діалектного мовлення є так звані конструкції-пригадування, коли мовець, згадуючи якісь події, зауважує, наскільки добре пам'ятає про щось чи когось. За матеріалами наративів фіксуємо словосполучення *добре (файно) пам'ятати* та ін.: *Было ўто ни типір / айбо і ни дўже даўно // лиш файно памй'атаву / биш говоріло про*

ўто ўс'о сц'ло (ГУМ, 1977, с. 87); зразу йа помн'атайу ро'били ў пони'д'ілок 'тойе вис'іл'а (Там само, с. 216); пан буў т'рохи ску'пий і да'ваў нам т'рохи дроў // то йа 'добри памн'атайу (БГ, 2005, с. 321); у 'памн'ат'і дер'жу, шо ни 'нужно, а шо с'о'годн'і йіў – за'буў у'же (Сагаровський, 2015, с. 141).

У збірниках діалектних текстів, фразеологічних словниках, інших джерелах знаходимо вирази з компонентом *пам'ять*, які не пов'язані з номінацією власне процесів запам'ятовування, а здебільшого підсилюють ознаку чи позначають непритомний стан людини, наприклад: *без пам'яті* 'дуже сильно, до самозабуття' (Доброльожа, 2010, с. 130); *без 'памняті* (б'із 'памн'ат'), *підсил.* 'надзвичайно сильно, до самозабуття', *Онука* 'д'іда 'л'убе, 'просто б'із 'памн'ат'і од 'його (Сагаровський, 2015, с. 141); *без пам'яті* 'у непритомному стані' (Ступінська, 2013, с. 170).

Простір вербалізації відтінків значення процесів пам'яті під час комунікації дозволяє виокремити семантичний ряд 'дуже добре пам'ятати'. Прикметною рисою фразеологічних одиниць на позначення цього поняття, є їхня компаративна будова (як «Отче наш», як віри), наприклад: *спи'таїс'а йо'го Запо'в'іт / а ў нас це було так йак 'Оче наш* (с. Залуччя Чемеровецького р-ну Хмельницької області); *йа ўже с'е з'найу на'памйат' йак йа'киї в'іри* (с. Хребтіїв Новоушицького р-ну Хмельницької обл.).

Образними центрами фразем семантичного ряду на позначення 'дуже добре пам'ятати' є порівняння-уточнення про «сьогодення» події, найближчий час, а не віддаленість, що реалізовано такими варіантами: *вчора/вчера, нині, тепер, зараз*, наприклад: *ўже 'шиїс'ат' 'рок'іў пройшло / а 'н'іби ў'чора* (с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.). У лемківських говірках зафіксовано: *пам'ятати як гнес* (Вархол, Івченко, 1990, с. 46), *як бы то днесь было* 'дуже добре пам'ятати' (Там само, 1990, с. 50), *як бы то гнеска было* 'дуже добре пам'ятати про кого, що-небудь' (Ступінська, 2013, с. 24), *як гнеска (гнес) – як гнеска памятам, як учитель до ней казал: «Не сьпівай, Югасю, но ротом рушай»* (Там само, с. 61).

Також спостерігаємо перевагу в уживанні компаративних конструкцій *як нині, як зараз, як тепер*: у наддністрянських говірках – *за'чалас' в'ї'на / памй'атайу йак 'нин'і // ў не'д'іл'у 'рано* (Коваленко, 2020, I, с. 223); *і йа со'б'і йа'кус' та'ку 'п'ісе'н'ку зло'жила / йа йак 'нин'і памн'атайу* (Там само, с. 225); *буковинських – йак 'зарас 'помн'у // він'чайуц'а во'ни ў 'церкві / а та 'бідна ўже т'аш'ка хо'дила / за'бігла / п'лаче / кри'чит / шо ди'тина са бїе // то ўже й 'витко 'було // йак 'зарас 'помн'у* (БГ, 2005, с. 324); *йек ти'пер памн'атайу // 'було це ў Вили'кодну п'їетницю* (Там само, с. 335); *йек ти'пер памн'атайу на пирит'хаті 'була ста'ра з'рушка і моц вро'дила* (Там само, с. 335); *ка'зали йму так / бо маў горб на п'лечих // йек ти'пер памн'атайу* (Там само, с. 335).

Деякі події чи ситуації можуть мати значний емоційний вплив на людину, і ці переживання позначають фразеологізми зі вказівкою на те, що інформація, яка викликає яку-небудь емоцію, отримана через органи зору, наприклад: у південноволинських говірках – *в очах мати: а ўже йак на^зад ^лйїхали с ^тейї Не^чайїўки / ў^лмене ше^лзара в о^чах ўсе це там / їде ^лін'їйа е^лект^рична там // і там на ^пол'ї с^к'їки там ле^лжало тих сол^дат* (с. Плесна Шепетівського р-ну Хмельницької обл.); у західнополіських – *Не снітьсѧ, але ш в очѧх отѧ, шо прошлѧ: садѧк той, та річка, де бїгали, бо ш тѧ зразу з горѧда і черес – и лужѧк (показала), тїї стави чи така річечка невелика – там гуси пѧсли... То тѧ менї в очѧх... то ш тѧ бїгали...* (Аркушин, 2007, с. 481).

Особливе значення в структурі фразеологічних одиниць мають семантично опорні слова, які створюють образність, уточнюють відтінки значення. До таких компонентів у структурі української літературної мови й діалектного мовлення належать головно соматизми, а також найменування емоцій, назви предметів побуту й довкілля. Символічно й концептуально мотивованими є компоненти *голова, лоб, ніс* та ін., а концепти емоцій поділяються за модальністю на позитивні та негативні.

У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано *мати у тямці* що (рідко) ‘знати, пам’ятати що-небудь’ (ФСУМ, 1999, с. 476). У говірках Поділля вживають *мати на т’ам’ї* (Коваленко, 2019, с. 364); *три^лмати ў голо^лв’ї* ‘пам’ятати’ (Там само, с. 88); у гуцульських – *мати на сѧмі* ‘мати на думці, пам’ятати; мати на совісті’ (ГСЛ, 2013, с. 539), де *сѧма* ‘гадка, думка’ (Там само, с. 539) (порівн.: *без сѧми* ‘без пам’яті’ (Там само, с. 539)). Із уживанням дієслова *взяти* на місці *мати* в таких виразах змінюється і відтінок значення – пам’ятати / запам’ятати, наприклад: *ўз’ати до т’ами* (Коваленко 2019, с. 364), *взѧти на сѧму* ‘запам’ятати’ (ГСЛ, 2013, с. 539). Значення ‘запам’ятовувати’ як тривалий у часі процес реалізовано у виразі *брати на розум* (ЛЛПЖ, 2012, с. 646).

Власне внутрішня форма фразеологічної одиниці може викликати у свідомості носіїв мови асоціації, пов’язані з оцінкою, що склалася у свідомості попередніх поколінь.

Записування як найбільш надійний спосіб запам’ятовування, за переконанням носіїв етносвідомості й досвіду, відображено в образних конкретизаторах таких фразеологізмів: західноподільських говірок – *напи^лсати на чо^л’ї / запи^лсати; напи^лсати со^лб’ї на чо^л’ї* (Коваленко 2019, с. 385), *х’рестик пос^лтави^лти, х’рестик намал’у^лвати* (Там само, с. 378), *запи^лсати / напи^лсати на лоб’ї* (Там само, с. 190); середньополіських – *записати собі на лобі* ‘дуже добре запам’ятати що-небудь’ (ФСУМ, 1999, с. 315), *на лобі написати* (Доброльожа, 2010, с. 101), *записати на лобі* (Там само, с. 101), *записати си (собі) то на чолі* ‘дуже добре запам’ятати’ (ЛЛПЖ, 2012, с. 797), середньопаддніпряньських – *записать на носі* ‘добре з’ямити, запам’ятати’ (Чабаненко, 2013, с. 47). У середньополіських говірках

зафіксовано *узяти на замітку* ‘мати на увазі, запам’ятати’ (Доброльожа, 2010, с. 73), у лемківських – *дати ся вознакы ‘хтось надовго запам’ятав що-небудь; вразити чимось’*. През цілу осін мусів єм разом з нанашком и нанятым парубком молотити цінами зерно на боіску. Тото маханя цінами дало ся мі добрі вознакы (Ступінська 2013, с. 72).

Давні способи надійного запам’ятовування, що полягали в реальних позначках чи то символічних (але все ж матеріальних знаках), як наприклад, зарубування на чомусь чи зав’язування вузлика, збережено у фразеологічних одиницях таких двох груп: 1) західноподільських говірок – *зарубати на чо^л’і* ‘запам’ятати’ (Коваленко 2019, с. 385), *зарубати на лоб’і* (Там само, с. 190), *зарубати на нос’і / ~ соб’і ~ / зарубити на нос’і / ~ соб’і ~* (Там само, с. 221); східноподільських – *зарубати на носі* ‘добре, надовго запам’ятати’ (Березовська 2022, с. 157), *зарубати на (довгому/короткому) нос’і* ‘добре, надовго запам’ятати’ (ФСУМ, 1999, с. 317); середньополіських – *зарубати на лобі* (Доброльожа, 2010, с. 101); *на лобі натесати* (Доброльожа, 2010, с. 101); східнословобожанських – *зарубати (собі) на язиці* ‘добре, надовго запам’ятати’ (Ужченко, Ужченко, 2013, с. 547); волинських – *зробити карб на лобі* ‘запам’ятати’ (Кірілкова, 2013, с. 73); 2) *заўй’зати вузли^кка / вузли^к* (Коваленко, 2019, с. 69), *ка’м’ін’чик ўз’ати* (Там само, с. 151); середньополіських – *в’язати вузлики* ‘запам’ятовувати’ (Доброльожа, 2010, с. 37). Для першої групи фразеологізмів концептуально мотивованими й символічними є компоненти-соматизми *голова, лоб, чоло, ніс, вуса* та ін.; для другої – назви докілья, предмети побуту та ін.

Схожими за мотивацією до фраземи *зав’язати вузлика* є *намотати на вуси / ~ вуса* (Коваленко 2019, с. 69), *мотати на вус* ‘придивлятися, прислухатися до чого-небудь, запам’ятовувати’ (Березовська, 2022, с. 51), *намотати на ус* ‘навчитися, запам’ятати’ (Доброльожа, 2010, с. 178), *мотати на ус* ‘запам’ятовувати’ (Коваленко, 2019, с. 367). Фразеологічні одиниці ілюструють стереотипне народне уявлення про зберігання пам’яті в голові, але в мовленні компонент *голова* розширюється образним рядом: лоб, чоло, ніс, вуса, язик.

Зауважимо на широкій синонімічності та варіативності компонентів-дієслів у таких виразах, які мають стійкі семантичні асоціації й виразно засвідчують народні уявлення про власне процес запам’ятовування, наприклад: *запечатати, затовкти, втолочити, вдовбати, забити – втолочити/вбіти в голову* (‘часто повторюючи, спонукати кого-небудь запам’ятати, засвоїти щось’ (ФСУМ, 1999, с. 69)); *запе^тчатати ў памн’ат’і* ‘запам’ятати’ (Коваленко, 2019, с. 253), *затоўк’ти ў голову* ‘запам’ятати’ (Там само, с. 83), *ўдоўбати со^лб’і ў голову* ‘запам’ятати’ (Там само, с. 80); *запе^тчатати ў памн’ат’і* (Там само, с. 253), *ўз’ати ў голову* (Там само, с. 80), *затоўк’ти ў голову* (Там само, с. 83); *вбити собі в тямку* ‘запам’ятати’ (ЛЛПЖ, 2012, с. 737), *вдержіти (втримати) в голові* (Голянич, 2018, с. 128).

Прозору мотивацію мають фраземи на позначення поняття ‘довго пам’ятати, не можна забути’, в основі яких – розуміння того, що інформація зберігається в голові, наприклад: у західноподільських говірках – *не^у виходит* з голо^{ви} ‘довго пам’ятати’ (Коваленко, 2019, с. 85), волинських – *не виходити (не вилазити) з голови* ‘когось або щось не можна забути’ (Кірілкова 2013, с. 30); середньополіських – *врізатися в пам’ять* ‘добре запам’ятати’ (Доброльожа, 2010, с. 130), *запасти в серце* ‘запам’ятатися’ (Там само, с. 159). Спостерігаємо широкий діапазон варіювання компонентів-дієслів (не виходить, врізатися, запасти, не вилазити та ін.).

Позначення поняття ‘довго’ може зреалізовуватися через конкретизовану вказівку на пору господарських робіт, явища природи, дні тижня, але інформаційним центром у таких виразах стають прикметники, які «розмивають» конкретність, надаючи фраземам ознак узагальнення, вказівки на довготривалий час: наприклад: *до нових віників пам’ятати* (Доброльожа, 2010, с. 29), *до нових зелених віників* (Там само, с. 29), *до білих мух* (Ужченко, Ужченко, 2013, с. 343), *до останніх мух* (Там само, с. 342), *до п’ятої суботи* (Там само, с. 479). У східнословобожанських говірках зафіксовано фразему *пам’ятати як старі чоботи (чобати)* (Там само, с. 526), де теж спостерігаємо вияв у свідомості етносу категорії часу.

У матеріалах з різних українських ареалів зафіксовано фразеологічні одиниці зі значенням ‘справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам’яті’. Прикметно, що такі вирази часто знаходимо саме в текстах-спогадах, де інформант, заглиблюючись у спогади, намагається найточніше передати свої емоції, враження та настрої: *вбілося в голову* хтось, щось 1. ‘загинуті’. 2. ‘запам’ятати’. *Була мала, а той похорон вбивса мин’ї в голову* (Аркушин, 2000, с. 45), *впадати в душу* (‘справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам’яті’ (ФСУМ, 1999, с. 146), *в’їстися в печінки* (‘1. Дуже набриднути, надокучити кому-небудь; 2. Добре запам’ятався, досадив’ (Там само, с. 135). За спостереженнями мовознавців, новий вислів *в’їстис’ї в душу* утворений внаслідок накладання двох фразеологізмів, «зберігає значення однієї з мотивуючих фразем та ілюструє подвійне переосмислення внутрішньої форми новоствореного виразу, оскільки він перебрав лише одне із значень другої мотивуючої одиниці, звузивши, таким чином, семантику традиційного фразеологізму» (Романюк, 2002, с. 74). У середньополіських говірках побутує фразема на позначення процесу ‘щось запам’ятовувати’ *набивати голову* (Доброльожа, 2010, с. 45).

Смисловим центром досліджуваних фразеологічних одиниць є сприймання процесу запам’ятовування (здебільшого довготривалого) як фізичної роботи: *втвктити, тримати, зав’язати, зарубати, набивати*. Спостережено лексикографічне і психолінгвістичне відображення розуміння людини того, що для запам’ятовування та збереження

в пам'яті чогось чи когось потрібно докласти чималих зусиль, напружити мозкову діяльність та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, результати проведеного дослідження уможливають висновувати, що світобачення українців зафіксоване в стереотипах і вербалізоване у фразеологізмах.

Фразеологічні одиниці створюють наочно-чуттєві уявлення про процес запам'ятовування, власне пам'ять людини та ін., а слова-символи формують семантичну стійкість. Спостереження підтверджують, що уявлення мовців про місце зберігання здобутої інформації – в голові, тому в лексикографічних працях, у текстах зв'язного мовлення зафіксовано фразеологізми з образним конкретизатором *голова*. Компонентами аналізованих фразеологізмів семантичних рядів є іменники *тямка, чоло, лоб*, дієслова *мати, тримати, запечатати, втовкти, зарубати, записати, зав'язати* та ін. (на позначення процесів запам'ятовування).

Визначено особливості вживання та просторове поширення фразем на позначення понять 'пам'ятати', 'добре пам'ятати', 'дуже добре пам'ятати', 'запам'ятати'; підтверджено здатність сталих виразів однакової структури виявляти фонетичні, акцентуаційні, морфологічні та лексичні територіальні особливості.

Перспектива дослідження полягає в продовженні просторово-значеннєвого аналізу фразеологізмів і їхніх компонентів із залученням нових свідчень діалектології, етнолінгвістики, ареалогії.

Література і джерела

- Аркушин, Г. Л. (2000). *Словник західнополіських говірок*: у 2 т. Луцьк, т. 1. 354 с.; т. 2. 458 с.
- Аркушин, Г. Л. (2007). *Голоси з Підляшшя*: тексти. Луцьк, 533 с.
- БГ – Буковинські говірки: хрестоматія діалектних текстів / укл. Руснак Н., Гуйванюк Н., Бузинська В. (2005). Чернівці, 688 с.
- Березовська, Г. Г. (2022). *Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області*. Умань, 275 с.
- Вархол, Н. Д., Івченко, А. І. (1990). *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братислава, 160 с.
- ВГХ – Волинські говірки Хмельниччини: збірник діалектних текстів / упоряд.: Коваленко Н. Д., Коваленко Б. О. (2019). Кам'янець-Подільський, 344 с.
- Венжинович, Н.Ф. (2018). *Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології*: монографія. Ужгород, 463 с.
- Голянич, М. І. (2018). *Мовний портрет села Тюдів*: словник у 2 т. Івано-Франківськ, 1000 с.
- ГСЛ – Гуцульські світи. *Лексикон* / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш (2013). Львів, 668 с.

- ГУМ – *Говори української мови: збірник текстів* / укл.: С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипка; відп. ред. Т. В. Назарова (1977). К., 590 с.
- Доброльожа, Г. М. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*. Житомир, 404 с.
- Кірілкова, Н. В. (2013). *Словник волинської фразеології*. Острог – Рівне, 192 с.
- Коваленко, Н. Д. (2020). *Західноподільські та суміжні говірки: тексти у 2 т.* Кам'янець-Подільський, 1050 с.
- Коваленко, Н. Д. (2019). *Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок*. Кам'янець-Подільський, 412 с.
- ЛЛПЖ – *Лексикон львівський: поважно і на жарт* / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш (2009). Львів, 672 с.
- Романюк, Н. В. (2002). *Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Запоріжжя, 232 с.
- Руснак, Н. (2009). *Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок*: монографія. Чернівці, 448 с.
- Сагаровський, А. А. (2015). *Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)*. Харків, 228 с.
- Степанов, О. М. & Фіцула, М. М. (2006). *Основи психології і педагогіки*: навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 520 с.
- Ступінська, Г. Ф. & Битківська, Я. В. (2013). *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Тернопіль, 464 с.
- Ступінська, Г. Ф. (2000). *Фразеологія лемківського говору української мови*: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Тернопіль, 198 с.
- Ужченко, В. Д. & Ужченко, Д. В. (2013). *Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу*: 6-е вид. Луганськ, 552 с.
- ФСУМ – *Фразеологічний словник української мови* / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. (1999). К., 980 с.
- Чабаненко, В. А. (2001). *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці*. Запоріжжя, 201 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2023 р.

Прийнято до друку 16.11.2023 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.